

◆◆◆ RUZSA GYÖRGY

Szűz Mária-ábrázolások orosz fémikonokon

Szűz Máriát, vagyis az Istenszülőt, Istenanyát Oroszországban mindig is nagy tisztelet övezte. Rendkívül sok ikonográfiai típus alakult ki. A fémikonokon (a rendszerint rézalapú ötvözetből öntött s gyakran színes zománccal díszített alkotásokon) is találkozunk igen sok megkapó Szűz Mária-ábrázolással. Ezek az ikonok ugyanis kisméretűek és kevésbé sérülékenyek voltak, s így utazáskor, zarándokutakon könnyen magukkal vihették a hívők. Sokszor nyakba akasztva hordták, vagy esetenként kis úti oltárként felállítva imádkoztak előttük. Ezekből a kicsiny, ám nagy értékű műremekekből mutatnék be néhányat a Gellért-hegyi Pálos Sziklakolostor Fémikon Múzeumából.¹ A fémikonok nagyobb mértékben az óhitűek (őszertartásúak, raszkolnyikok) körében terjedtek el nagyjából a 17. század második felétől, hiszen ezek erősen hagyományörzőek voltak, miként maguk az óhitűek is. Miután igen népszerűek lettek, a pravoszláv egyház is engedélyezte használatukat.

Érdeemes felfigyelnünk a legkorábbi írott forrásokra, nevezetesen Avvakum protopópa (1621–1682) társának és barátjának, Jepifanyij szerzetesnek, az őszertartásúak nagy, klasszikus alakjának önéletírására.

Jepifanyij szerzetes önéletírásában többször is említette a fémikonokat, melyek megvédték a gonosztól, a gonosz szellemtől, az ördögtől. „Én a kegyes öreg által megáldva bementem a cellába, ahol a gonosz szellem lakozott. És a szívem szaporábban kezdett verni bennem, a csontjaim és az egész testem remegett, a hajam égnek állt a fejemen, és szörnyű rémület fogott el. Letettem a könyveket az olvasópultra, a Szentséges Szűzanyának és a Jézus Krisztusnak rézből öntött képmását betettem az ikontartóba, és hálát adván Istennek, a Szűzanyának és minden szenteknek, segítségül is hívtam őket, kérvén, ne hagyják, hogy a gonosz szellem megcsúfoljon engem.”²

---

¹ Ismeretes, hogy a pálos rend (Ordo Fratrum Sancti Pauli Primi Eremitae, O.S.P.P.E), ez az egyetlen magyarországi alapítású szerzetesrend, mindig is megkülönböztetett tisztelettel és érdeklődéssel fordult a keleti kereszténység felé. Ez is oka lehetett annak, hogy itt jött létre a világon a legnagyobb állandó fémikon-kiállítás. A gyűjteményről több katalógus is megjelent. Lásd pl.: RUZSA Gy., *Ikonragyogás. Fémikonok, teológia, esztétika* (Gödöllő 2014).

„Tüstént álomba merültem, és csendesen, nyugodtan aludtam reggelig. Nem éreztem félelmet, és nem tapasztaltam a gonosz szellem jelenlétét. A Krisztus kegyelméből és a Szentséges Szűzanya rézből öntött szent képmása által kiűzetett a gonosz szellem a cellából.”³

Ismeretes, hogy a fémikonokat a házak, lakhelyek védőjének, oltalmazójának is tekintették. Gyakran a fal mellé állítva, a kapu fölé szögezve vagy éppen a falba, vagy az alapba beépítve őrizték a fémikont. Érdekességképpen egy magyar vonatkozású adatot is érdemes megemlíteni. Esztergom mellett, Pilismaróton egy régi ház lebontásakor, 1887-ben egy Szent Miklós-fémikont találtak. Ez az ikon ma is megvan az Esztergomi Keresztény Múzeumban (ltsz. 54.291).

Jepifanyij szerzetes, amikor az építkezésről és a fémikon elhelyezéséről ír, gondolatai érdekes módon egybecsengnek az előbbiekkal. „Amikor Krisztus segedelmével készen lettem az épülettel, tetőt húztam rá, lesímtóttam a falait, leraktam a kemence alapozását, akkor bevittem a házba a Szentséges Szűzanya rézből öntött képmását a Jézus Krisztussal, a fehér falhoz állítottam, és imádkoztam az én drága Krisztusomnak és az én ékességemnek, a Szűzanyának így fohászkodván a szent képmáshoz: »Ó, én drága Krisztusom és Szűzanyám, oltalmazza ez a képmás az én cellámat is...«.”⁴

Ismeretesek az ikonok – köztük a fémikonok – csodálatos, váratlan megjelenései is, melyek áhítatra buzdítanak, és egyben megvédik a hívőt. „Kinyíltott a pitvar ajtaja, és éjfélkor világos lett a cellában. Amint a pitvarajtó kitért, bejött rajta két gonosz szellem. Rám néztek, és kifordultak a cellámból. A cella ajtaját bezárták, és eltűntek, nem tudom hová. Én pedig csak azon tűnődtem, most miért nem szorongattak a gonosz szellemeik. Nézelődtem ide-oda, mert hogy világos volt a cellában, s egyszer csak a jobb karomra pillantottam, ahogy ott a bal oldalamon feküdtem, hát a Szentséges Szűzanya rézből öntött képmása nyugodott a jobb karomon. Én bűnös ember pedig odanyúltam a bal kezemmel, de akkorra el is tűnt. És a cellában sötét

² *Jepifanyij szerzetes önéletírása*, in *Avvakum protopópa önéletírása. Jepifanyij szerzetes önéletírása* (ford., jegyz. Juhász J., utószó Török E.; Budapest 1971) 75–114, 80. „Az же со благословением старцевым идох в келию ту, идеже бес живет. И нача сердце мое трепетатися во мне, кости и тело дрожати, и власы на главе моей востали, и нападе на мя ужас велик зело. Аз же, грешный, положил книги на налой, а образ воляшной медяной пречистыя Богородицы со Исус Христом поставил в киоте, и благодаря Бога и Богордицу и святых его всех, и на помощь призывати их себе, да не дадут мя в поругание бесу.” In *Житие протопопа Аввакума. Житие инока Епифания. Житие боярыни Морозовой. Статьи, тексты, комментарии* (Санкт-Петербург 1993).

³ *Jepifanyij szerzetes önéletírása*... 80. „И абие сведоха в сон и спях до заутрени мирно и тихо, ни страха ни духа бесовскаго не ощутил. И благодатию Христовою, и образом воляшным медяным пречистыя Богородицы изгнан бысть бес ис келии тоя.” In *Житие протопопа Аввакума. Житие инока Епифания*.

⁴ Uo. 81. „И егда совершил келейцу помощию Христовою, и покрыл, и стенки выгесал,

lett, az ikon pedig megint ott volt a falon, ahol azelőtt. Megtelt az én szívem nagy örömmel és krisztusi vigassággal. Dicsőítettem Krisztust és a Szűz-ananyát. Attól fogva majdnem egy évig nem láttam és nem hallottam a gonosz szellemeket sem álmomban sem ébren.”⁵

Nehéz megmondani, hogy milyen Istenszülő-ikonról ír Jepifanyij szerzetes. Inkább csak óvatos feltételezéseket tehetünk. Miután az ábrázolásokon gyakran emlegeti az Istenanyát és Krisztust, valószínű, hogy egy Istenanya a gyermek Jézussal ikonról lehet szó. Ezen ábrázolási típuson belül talán egy Kazányi Istenszülő-ikonra gondolhatunk, hiszen e típus ekkortájt – vagyis a 17. század második felében – már az egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb típus volt.

*

Az Istenanyát igen gyakran a Gyermek Jézussal ábrázolják. Először a Gel-
lért-hegyi Pálos Sziklakolostor Fémikon Múzeumának ezekre a műremekei-
re hívnám föl a figyelmet.

Oroszországban Szűz Mária egyik legismertebb ikonográfiai típusát a Vlagyimiri Istenszülő, helyesebben az Istenszülő vlagyimiri ikonja (oroszul Владимирская Богоматерь, Владимирская Богородица, Владимирская икона Божией Матери) képviseli.

Ez a bizánci-orosz eredetű ikonográfiai típus az Eleusza (görögül Ἐλεούσα, oroszul Елеуса, Умиление), vagyis a meghatódott Istenszülő ikonográfiai típus egyik változata. Az ábrázoláson az Istenszülő a gyermekét jobbában tarja, a kis Jézus átöleli anyját, arcuk összeér. Az egész alakban ábrázolt kis Jézus bal lábát talppal fordítja a néző felé. Az ősi ikont a 14. század végétől az orosz föld palládiumának, azaz védelmezőjének tekintették. Az ikont azért nevezik vlagyimirinek, mert sokáig Vlagyimir városban őrizték. Jelenleg a moszkvai Tretyakov Képtár melletti Szent Miklós-templomban látható.

и опечек зделал, и образ вольяшной медяной пречистыя Богородицы со Исус Христом внес и поставил на белой стенке, и помолился ему, свету Христу, и Богородице-свету, и рекох ко образу сице: „Ну, свет мой Христос и Богородица, храни образ свой и келейцу мою.” In uo.

⁵ о. 82–83. „И отворишася сенныя двери, а в келейце моей стало светло в полунощи. И паки келейныя двери отворишася, и внидоша в келию ко мне два беса; и поглядели на меня, и скоро въспять возвратилися, и келию мою затворили, и невесть камо ищезоша. Аз же помышляю, чесо ради беси не давили мене и не мучили. И смотрю по келейце моей туды и сюды, а в келии светло, а я лежу на левом боку. И возрех на правую руку - и правой руке на мышце моей лежит образ вольяшной медяной пречистыя Богородице. Аз же, грешный, левою рукою хотел его взять - ано и нету. А в келии стало и темно. А икона стоит на стене по-старому. А сердце мое наполнено великия радости и веселия Христова. Аз же прославих а сем Христа и Богородицу. И от того часа близ году не видал, ни слышал бесов ни во сне, ни на яве.” In uo.

Az oroszországi szakirodalomban elfogadott nézet szerint az ikon a 12. század elején vagy első felében készült.⁶ Az írott források tanúsága alapján 1131 körül Konstantinápolyból a Kijev melletti Visgorod női kolostorába került. 1155-ben azonban elhozták Visgorodból Vlagyimirba, majd onnan 1395-ben Moszkvába vitték, hogy a tatár támadások ellen védje a várost.

Érdemes megemlíteni, amit viszont az oroszországi kutatás figyelmen kívül hagy, hogy az ikont – valószínűleg – mégsem a 12. század első felében festették. Tanulságos és szellemes Kondakov és Onasch, újabban pedig Bentchev véleménye és érvelése a datálással kapcsolatban. Ők felfigyeltek arra, hogy az ikon inkább a 13. század érzelmesebb stílusát jeleníti meg. Az írott forrás és a stíluskritika ellentétét azzal oldották föl, hogy szerintük az eredeti ikon a harcokban elpusztult, hiszen körmeneti, hordozható, kivihető, a csatákban védelmező ikon volt, s jelenleg 13. századi másolatát látjuk.⁷

Ez az ikon Esterás Pál, vagyis Esterházy Pál (1635–1717) galántai herceg érdeklődését is fölkelte, és már az elsők között részletes ismertetést írt róla. *Mennyei korona...* című, Nagyszombatban 1696-ban megjelent könyvének a „Volodomeriana csudálatos Boldog Asszony képe Moszkvában, Muszka Országban” című fejezetében – többek között – a Vlagyimiri Istenszülő-ikonról a következőket írja: „...követek jönnek a muszkák fejedelmétül, hogy a Szent Szűz képét Moszkvába vinnék, ahol az egész nemesség nagy tisztelettel illetné. Amint a fejedelem kívánta, úgy lett. A város népével a Szent Szűz képét processióval a városba bévitette, és az egész város nagy ájtatossággal fogadta, és tisztelte, amely szép ájtatosság a Szent Szűz előtt oly foganatos lett, hogy a tatárok dühös indulatját meggátolta, és a Szent Szűz segítség hozó nagy malasztja vissza cáfolta: kiért áldassék a Szent Szűz.”⁸

Esterházy Pál, ez a nagy műveltségű magyar katolikus főúr könyvében a katolikus kegyképek mellett felfigyelt tehát az orosz pravoszlávia egyik legjelentősebb ikonjára, az Istenszülő vlagyimiri ikonjára, hangsúlyozta városvédő szerepét, és nagy elismeréssel szólt az orosz pravoszlávia ájtatosságáról, mely „szép ájtatosság a Szent Szűz előtt foganatos lett”.

Az Istenszülő vlagyimiri ikonjának kutatásához tragikus történet is kapcsolódik. Alekszandr Ivanovics Anyiszimov (Szentpétervár, 1877 – Medvezsjegorszk mellett, Karélia, 1937), az egyik legkiválóbb orosz művészettörténész a moszkvai Állami Történeti Múzeum osztályvezetője volt, s több felsőoktatási intézményben is tanított. A húszas évektől a kommunista valóságellenes szemlélet egyre nehezebbé tette az ikonokról való publikálást.

⁶ *Богоматерь Владимирская. 600-летию Сретения Иконы Богоматери Владимирской в Москве 26 августа (сентября) 1395 года. Сборник материалов. Каталог выставки* (Москва 1995).

⁷ BENTCHEV, I., *Zum Verhältnis von Original. Kopie und Replik am Beispiel der Gottesmutter von Vladimir und anderer russischer Ikonen*, in HAUSTEIN-BARTSCH, E. (Hrsg.), *Russische Ikonen*.

Anyiszimov az Istenszülő vlagyimiri ikonjáról írott kitűnő tanulmányát sehol sem tudta közzétenni, így végül tanulmányát Prágába küldte, ahol a Kondakov-kör 1928-ban publikálta.⁹ Ettől kezdve a tudósra hatalmas nyomás nehezedett, minden munkahelyéről eltávolították. 1930 októberében letartóztatták kémkedés és szabotázs vádjával, majd tízévi lágermunkára ítélték. Az északi Szoloveckije-szigetekre vitték. 1937. szeptember 2-án kivégezték.

Az Istenszülő vlagyimiri ikonjának ábrázolását igen nagy számban láthatjuk fémikonokon. A Gellért-hegyi Pálos Sziklakolostor Fémikon Múzeumában két nagy tárlót is szenteltek az Istenszülő ikonjainak. Kiemelkedő szépségű az a Vlagyimiri Istenszülő-ikon, amelynek felső részén az Ószövetségi Szentháromság, az Akheiropoietosz, vagyis Krisztus nem emberkéz alkotta képmása és két szeráf látható (ltsz. PY 1588) (1. kép).

1. kép. VLAGYIMIRI ISTENSZÜLŐ
18. sz. Rézötvözet, zománc (9,7 x 5,6 cm)
Fotók: Spitzer Fruzsina

Az ikont fehér és sötétkék zománcok díszítik. Nem véletlen a színek kiválasztása Nemcsak az esztétikai hatás, hanem a régi keresztény szímszimboli-

Neue Forschungen (Recklinghausen 1991) 140–169. Vö. RUZSA Gy., *Remarques sur l'icône de la Vierge de Vladimir*, in *Acta Historiae Artium* (1994/1995) 105–112.

⁸ ESTERHÁZY P., *Mennyei korona azaz Az egész világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz képeinek röviden föl tett eredeti...* (Nagyszombat 1696) 379–380.

⁹ АНИСИМОВ, А. И., *Владимирская икона Божией Матери* (Пара 1928).

ka is befolyásolta a színösszetételt. A fehér ugyanis a tisztaságra, az isteni fényre utal. Ez utóbbinak speciális megjelenítését látjuk a Krisztus színeváltozása ikonokon. A tisztaságra való utalást is számos ikonábrázoláson figyelhetjük meg. A Jézus születése-ikonokon az újszülött fehér lepelbe van burkolva, Az Istenszülő elszenderedése-ikonokon az Istenszülő lelke ugyancsak fehér lepelben van. A fehér ruházat szimbolikájával sokat foglalkozott Konstantinápolyi Germanosz a 7. században és Szaloniki Szümeon a 15. században. A kék az ég, a levegő, a víz színe. A tisztaságra, az életre, a végtelenre utal. Areopagita Dionüsziosz a kéket a „létezők misztériumának” nevezte. Fontos felfigyelnünk arra is, hogy ezen a kisméretű, alig tíz centiméter magas ikonon jól látható a Vlagyimiri Istenszülő ikonjának egyik igen fontos jellegzetessége, nevezetesen, hogy a Kis Jézus és a Szent Szűz arca összeér. Ez egyrészt az anyai szeretet megkapó ábrázolása, másrészt mély teológiai tartalommal is rendelkezik. Az evilági és a túlvilági találkozásának finom, szimbolikus érzékeltetése. Ám e kisméretű ikonon jól látható az ikonográfiai típusnak az a fontos jegye is, mely szerint a Kis Jézus testarányai a felnőttét követik, ami érettségére, bölcsességére utal. Az Istenszülő vlagyimiri ikonján a Kis Jézust mindig magas homlokkal festik meg, ezzel is jelezve bölcsességét. A kicsiny öntvényeken ez már alig jelenik meg, s a gyakran kopott felületek miatt – miként ikonunkon is – már nem figyelhető meg.

2. kép. TRIPTICHON. VLAGYIMIRI ISTENSZÜLŐ SZENTEKKEL
18. sz. Rézöntvényzet (6,5 × 9,6 cm)

A szárnyakon vagy négy ünnep ábrázolása látható, vagy – miként példánkon is – tizenkét kiválasztott szent, nevezetesen Szent Péter, Mihály arkangyal, Szent György, Nagy Szent Vazul, Szent Péter metropolita, Aranyszájú Szent János, Gábor arkangyal, Szent Pál, Nazianzi Szent Gergely, Szent Demeter, Szent Afanaszj (Athanasziosz), Szent Vlaszj (Balázs) (Itsz. PY 1194) (2. kép).

Az Istenszülő Vlagyimiri ikonjának ábrázolását számos réz tetraptichon-útioltárka negyedik tábláján is megtaláljuk (Itsz. PY 1317). Itt a négyosztatú mező jobb felső részén helyezkedik el, az ikon tisztelete jelenetben. Tehát ikonon látunk ikonábrázolást (3. kép).

3. kép. TETRAPTICHON. A TIZENKÉT ÜNNEP ÉS A NÉGY ISTENSZÜLŐ-IKON
19. sz. Rézötívőzet, zománc (17,8 x 40,5 cm)

Ezt a kompozíciót, vagyis a Vlagyimiri Csodatévő Istenszülő-ikon tiszteletének jelenetét külön fémikonon is elkészítették. Itt az ikont körbevevő, azt tisztelő személyek jól láthatóak, nevezetesen Moszkvai Szent Ezelős Makszim és Moszkvai Szent Ezelős Vaszilij, továbbá Szent Péter, Szent Iona, Szent Alekszij és Szent Filipp moszkvai metropoliták (Itsz. PY 1257) (4. kép).

A fémikonok egy sajátos típusán is megtalálható a Vlagyimiri Istenszülő. Itt a négyrészes kompozícióban az Akheiropoietosz, Istenszülő „a Jel”, Julitta és Cyricus ábrázolásokkal együtt látható. Még a mintegy 1,5 x 1,5 cm-es ábrázoláson is jól érzékelhetőek a lényeges vonások, a finoman összeérő arcok és a Kis Jézus felnőttes testaránya (Itsz. PY 1197) (5. kép).

Tyhivini Istenszülő, helyesebben Az Istenszülő tyhivini ikonja (oroszul Тихвинская Богоматерь, Тихвинская Богородица, Тихвинская икона Божией Матери) sokban emlékeztet az Istenszülő vlagyimiri ikonjára, még abban is, hogy a kis Jézus egyik lábát talppal fordítja a néző felé. Ám itt az Istenszülő gyermekét a baljában tartja, és a gyermek kezében írástercs van, s arcuk nem ér össze. Ez a vlagyimirihoz képest kevésbé érzelmes ábrázolás Útmutató vagyis Hodégétria (görögül Ὁδηγήτρια, oroszul Одиγήτρια, Путеводительница) típusú, és arra utal, hogy az Istenszülő mutatja az igaz utat. Az Istenszülő tyhivini ikonjának ősképe – a hagyomány szerint – eredetileg Jeruzsálemben volt, majd az 5. században Kons-

tantinápolyba vitték, ahonnan 1383-ban (éppen 70 évvel Bizánc bukása előtt) Tyihvin orosz városba került.¹⁰

4. kép. A VLAGYIMIRI CSODATÉVŐ ISTENSZÜLŐ-IKON TISZTELETE 19. sz. Rézötvözet (5,9 x 5,2 cm)

5. kép. AKHEIROPOIETOSZ, VLAGYIMIRI ISTENSZÜLŐ, ISTENSZÜLŐ „A JEL”, JULITTA ÉS CYRICUS (Fent: Akheiropoiotosz) 19. sz. első fele. Rézötvözet (6,7 x 5 cm)

Az Istenszülő tyihvini ikonját a Gellért-hegyi Pálos Sziklakolostor Fémikon Múzeumában több megkapó szépségű ikon is képviseli. Közülük is kiemelkedik egy sokszínű zománcal díszített kis műremek (Itsz. PY 1542) (6. kép).

Ugyanezt az ábrázolást számos réz tetractichon-útioltárka negyedik tábláján is megtaláljuk. A PY 1317. számú ikonon a négyosztatú mező bal felső részén helyezkedik el, az ikon tisztelete jelenetben (3. kép).

Ezt a kompozíciót, vagyis a Tyihvini Csodatévő Istenszülő-ikon tiszteletének jelenetét – miként a Vlagyimiri Csodatévő Istenszülő-ikon tiszteletének jelenetét is – külön fémikonon is elkészítették. Itt az ikont körbevevő, azt tisztelő személyek jól láthatóak, nevezetesen Szíriai Szent Sándor, Szent Kirill Belozerszkij, Csodatévő Szent Miklós, Nagy Szent Baszileosz, Teológus Szent Gergely és Aranyszájú Szent János (Itsz. PY 1658) (7. kép).

¹⁰ Кириллин, В. М., *Текстологический анализ ранних редакций «Сказания о Тихвинской Одигитрии»*, in *Литература Древней Руси. Источниковедение* (Ленинград 1988) 129–143; Крушельницкая, Е. В. (предисл., пер., комм.), *Книга об иконе Богородицы Одигитрии*

6. kép. TYIHVINI ISTENSZÜLŐ
19. sz. második fele.
Rézötövözet, zománc (6,4 x 5,3 cm)

7. kép. AZ ISTENSZÜLŐ
CSODATÉVŐ TYIHVINI IKONJÁNAK TISZTELETE
19. sz. második fele.
Rézötövözet, zománc (6 x 5,4 cm)

Különösen megindító az anyai féltés és szeretet ábrázolása a Szenvedő Istenszülő (oroszul Богоматерь Страстная, görögül Παναγία τοῦ Πάθους) ikonon. Elnevezését az ábrázolás két oldalán lévő angyalról kapta, akik Krisztus szenvedésének eszközeit hozzák: a bal oldali Krisztus keresztjét a töviskoronával, a jobb oldali pedig a lándzsát és a nádbotot. A fia szenvedését előre látó Istenszülő baljában tartja a kis Jézust, és fejét kissé felé hajtja. A kis Jézus a kereszt felé fordul, és mindkét kezével az Istenszülő jobb kezének ujjába kapaszkodik. Ez a görög eredetű ikonográfiai típus Oroszországban a 17. századtól kezdve lesz igazán népszerű, amikor I. Mihály cár, azaz Mihail Fjodorovics Romanov cár (1613–1645) Moszkvába hozatja Nyizsnyij Novgorodból a Szenvedő Istenszülő csodatévő ikonját.

A múzeum gyűjteményében több Szenvedő Istenszülő fémikont is megcsodálhatunk. Ezek közül kiemelkedik egy triptichon, melynek szárnyain ünnepek ábrázolását látjuk, vagyis a Bevonulás Jeruzsálembe, Jézus bemutatása a templomban, Krisztus pokolra szállása és Krisztus mennybemenetele jeleneteket. Középen fent Krisztus alakja, a szárnyak felső részén pedig Gábor arkangyal és a Szent Szűz, azaz az Angyali üdvözlés helyezkedik el (ltsz. PY 1252) (8. kép).

Тихвинской (Санкт-Петербург 2004) Издательский дом «Русская симфония»; Копылова, О. Н., *Судьба Тихвинской иконы Божией Матери в период Второй мировой войны и в первые послевоенные годы*, in *Вестник церковной истории* (2007) 5/78–114.

8. kép. TRIPTICHON. SZENVEDŐ ISTENSZÜLŐ ÜNNEPEKKEL
18. sz. Rézötvözet (10,2 × 14,3 cm)

A Szmolenszki Istenszüllő, helyesebben Az Istenszüllő szmolenszki ikonja (oroszul Смоленская Богоматерь, Смоленская Богородица, Смоленская икона Божией Матери) a Hodégétria ikonográfiai típus egyik változata. Bizánci eredetű. Eredetével kapcsolatban két változat alakult ki. Az egyik szerint az ősi ikont Bizáncból hozták 988-ban Vlagyimir fejedelem házasságkötésére. A másik változat szerint az ikont a 11. században hozták Bizáncból Vszevolod Jároszlávics fejedelem házasságkötésére. Az ikon már 1237-ben megvédte Szmolenszket Batu kán csapataitól. 1404-ben Szmolenszkből Moszkvába vitték a Szmolenszk város védőjének tartott ősi ikont, majd 1456-ban visszavitték Szmolenszkbe. Ez idő közben Moszkvában másolatot készítettek róla, és azt a moszkvai Kremlben őrizték egészen 1525-ig, amikor is elhelyezték a Novogyevicsij kolostorban, a neki szentelt főtemplomban. A 17. század végén hirdették ki a Szmolenszki Istenszüllő-ikon összorosz ünneplését. Ettől kezdve egyre több másolat készült, és igen nagy tisztelet övezte főleg Moszkvában és környékén. Az Istenszüllő szmolenszki ikonján gyermekét a baljában tartja, és kissé felé fordul. Az egészalakban, frontálisan ábrázolt kis Jézus bal kezében írástekerics van.

A múzeumban több 18. századi Szmolenszki Istenszüllő-fémikon van. Most azonban egy 19. század első felében készült alkotást emelünk ki. E műremek felső részén az Akheiropoietosz, az Ószövetségi Szentháromság, két szeráf látható. Körfelirata egy rövid ima: „ВСЕ УПОВАНИЕ МОЕ К ТЕБЕ ВОЗЛАГАЮ МАТИ БОЖИЯ. СОХРАНИ МЕНЯ ВО ВСОЕМ СИ КРОВЕ.” Azaz: „Mindden reményem beléd helyezem Istennek Anyja. Őrizz meg engem oltalmadban!” (Itsz. PY 1124) (9. kép).

¹¹ *Святотатство в монастыре*, in *Казанскія Губернскія Ведомости* (3 июля 1904) 2.

Az Istenszülő Szmolenszki ikonjának ábrázolását számos réz tetraptichon-útioltárka negyedik tábláján – balra lent – is láthatjuk. (Pl. ltsz. PY 1317) (3. kép).

Talán az Istenszülő kazányi ikonja (oroszul Казанская Богоматерь, Казанская Богородица, Казанская икона Божией Матери) a legismertebb és a legtöbb másolatban létező orosz ikon. Ez az orosz eredetű ikon a Hodégétria ikonográfiai típus egyik változata. A vállképben ábrázolt Istenszülő gyermekét a baljában tarja, kezei nem láthatóak. A kis Jézust frontálisan jelenik meg, nem teljesen egészalakban, jobbával áldást oszt, balját a himation, vagyis egy köpenyszerű lepel, eltakarja.

Az ősi ikont 1579-ben találta meg egy kilenc éves kislány anyjával Kazány városban, egy tűzvész után, a hamuban. Ez után nem sokkal az ikon sokakat csodálatos módon meggyógyított. Az ikon feltalálásának helyén női kolostort építettek. Ez az ősi ikon 1904-ben a kolostorból nyomtalanul eltűnt.¹¹

Egy kissé nagyobb méretű Kazányi Istenszülő ikonról is van tudomásunk, mely 1612-ben a moszkvaiak győzelmét segítette. Ezt az ikont a 18. század elején Moszkvából Szentpétervárra vitték. Tiszteletére épült Szentpétervárra a 19. század elején az A. N. Voronyihin tervezte híres Kazányi székesegyház. (Ebben a hatalmas székesegyházban a szovjet kommunizmus korában ateista múzeum működött.)

9. kép. SZMOLENSZKI ISTENSZÜLŐ
19. sz. első fele. Rézötvözet (9,4 x 5,5 cm)

10. kép. KAZÁNYI ISTENSZÜLŐ
18. sz. Rézötvözet (5,7 x 5 cm)

¹² ЧУГРЕЕВА, Н. Н., *Какая Казанская икона Богородицы в Ватикане?*, in *Русский Дом* (2001) 4. sz.

Az Istenszülő kazányi ikonjának egy a Volga vidék festői tradíciójához köthető, 18. század elején vagy közepén készült másolata is híressé vált. Ezt az ikont egy ideig a Vatikánban őrizték,¹² majd 2004-ben ünnepélyes keretek között átadták az Orosz Pravoszláv Egyháznak. Az ikont még a szovjet hatóságok adhatták el külföldre, ahol magángyűjteménybe került, majd bemutatták az 1964-es New-York-i Világkiállításon. Később egy jótékony egyesület megvásárolta ezt a nagy becsben tartott alkotást, és átadta Fatima zarándoktemplomának, mely odaajándékozta a merénylet sérüléseiből gyógyuló II. János Pál pápának.

2011. április 7-én az Istenszülő kazányi ikonjának egy másolatát a Jurij Gagarin nevű űrhajó a Nemzetközi Űrállomásra juttatta el.

A Gellért-hegyi Pálos Sziklakolostor Fémikon Múzeumában számos 18. százai Kazányi Istenszülő ikon található. Figyelemre méltó köztük az az igen kopott kis ikon, amelyet nyakba akasztva hordtak, s igen gyakran simogathattak és csókolgathattak fohászkodás vagy imádkozás közben (Iatsz. PY 1583) (10. kép).

Egyébként ezzel kapcsolatban számos szépirodalmi példát lehetne említeni. Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910) *A hamis szelvény* című elbeszélésében a következőket olvashatjuk: „Bizony, nagyon szomorú, nagyon szomorú – bólogatott Vegyenszkuj atya, miközben a mellén csüngő keresztet simogatta.”¹³

Viszonylag kevésbé ismert Szűz Mária-ábrázolás a Kaszperovszkaja Istenszülő, helyesebben Az Istenszülő kaszperovkai ikonja (Kaszperovkai Istenszülő, A Kaszperova-féle Istenszülő, Kaszperova földbirtokosnő Madonnája, oroszul Касперовская Богоматерь, Касперовская Богородица, Касперовская икона Божией Матери). Ez a kompozíció az Eleusza ikonográfiai típus egyik változata. Az ikonnak áttételesen magyar vonatkozása is van, ugyanis erdélyi eredetű. Legendája szerint az ősi ikont – melyet fatáblára ragasztott vászonra festettek – a 18. század második felében Erdélyből hozta egy szerb ember, aki Oroszországban telepedett le. Az ikont végül is 1809-ben Kaszperova földbirtokosnő örökölte meg. 1840-ben, amikor Kaszperova földbirtokosnő az ikon előtt imádkozott, észrevette, hogy az elsötétült ikonarcok kivilágosodtak, és az egész ikon csodálatos módon megújult. Ezután számos gyógyításos csodát tett az ikon. A krími háború idején (1853–1856) Odessza városát is megsegítette. 1922-ben az Odessza melletti

¹³ TOLSZTOJ, L., *A hamis szelvény* (ford. Szöllősy K.), in TOLSZTOJ, L., *Gazda és cseléd. Hadzsi Murat* (Budapest–Uzsgorod 1961) 123–186, 141. „– Да, очень грустно, очень грустно, – говорил отец Михаил Введенский, поглаживая рукой гладкие бока наперстного креста.” Толстой, Л. Н., *Фальшивый купон*, in Толстой, Л. Н., *Избранное* (Ленинград] 1983) 166–221, 182.

¹⁴ Яций, А. М., *Чудотворная икона Божией Матери Касперовская* (Москва 2003) 32.

Gnyiljakovo faluban (mai neve Dacsnoe) kolerajárvány tört ki. A Szűzanya kazsperovkai ikonját a falu főterére vitték, s buzgón imádkoztak hozzá. Ezután a járvány megszűnt.¹⁴

Az ikont sokáig Odesszában, az Urunk Színeváltozása-székesegyházban őrizték, melyet a kommunisták 1936-ban leromboltak. Végül is az ikon az odesszai Istenszülő Elszenderedése-székesegyházba került, ma is ott látható.

Az ikonon vállképben ábrázolták az Istenszülőt a gyermek Jézussal. Az Istenszülő megható gyöngédséggel hajol fiához. A kis Jézus jobb kezében írástekerceset tart, melyet állához érint, baljával pedig anyját öleli át.¹⁵

11. kép. KASZPEROVKAI ISTENSZÜLŐ
Moszkva, 1888. Ezüst, ovális (m.: 7 cm, sz.: 5,5 cm)
Ellenőrzőmester: Lev Fjodorovics Oleksz

A Fémikon Múzeum igen finoman kialakított, ovális alakú, ezüstikonja Moszkvában készült 1888-ban (ltsz. PY 1291) (11. kép). A Szűzanya jobb válla fölött lévő ötvösjegyekből ez határozottan megállapítható. A következő ötvösjegyeket látjuk itt: Egy kis pajzsban figyelhető meg a Szent György legyőzi a sárkányt jelenet. Ez az ábrázolás Moszkva városára utal. Mellette,

¹⁵ ЗНАМЕНСКИЙ, И. М., *О Касперовской иконе Божией Матери* (Одесса 1877); ПЕТРОВСКИЙ, С. В., *Касперовский чудотворный образ Богоматери* (Одесса 1889); [ОВЦЫН], *Касперовская чудотворная икона Божией Матери. Сост. по сведениям ишуровой книги в Касперовской ц. и из брошюры прот. И. Знаменского* (Одесса 1890); ИВАНОВ, В. А., *Св. чудотворная Касперовская икона Божией Матери. Следование ее по Херсонской епархии с 22 авг. по 28 сент. 1915 г.* (Одесса 1915); ЯЦИЙ.

külön pajzsban 84-es szám van, mely az ezüst finomságát, vagyis a 84 zolotnyikot jelzi. Végül pedig egy pajzsban cirill-betűs л. о (L. O) és az 1888-as évszám, azaz Lev Fjodorovics Oleksz (Лев Федорович Олекс) moszkvai ellenőrző mester (régies kifejezéssel látó mester), más szóval próbamester jele. Az ikonon, felül felirat helyezkedik el. A rövidítéseket feloldva mai orosz nyelvű formája: [ОБРАЗ] ПРЕС[ВЯ]ТОЙ Б[ГОРОДИ]ЦЫ КАСПЕРОВСКОЙ, vagyis a Kaszperovkai Legszentebb Istenszülő képe.

*

Végezetül néhány, a fémikonokon megjelenő, különleges Istenszülő-ábrázolást mutatnék be. Ezeket – nem hivatalosan – azért nevezik különlegesnek, mert itt az Istenanya a szokásostól eltérően a Gyermek Jézus nélkül jelenik meg.

Itt kell megemlékeznünk az Istenszülő „a Jel” (görögül Πλατυτέρα, Πλατυτέρα των Ουρανών, oroszul Богоматерь „Знамение”, Богородица „Знамение”, икона Божией Матери „Знамение”) ábrázolásról, mely e különleges csoporthoz tartozik, s az Istenanyát a Gyermek Jézus nélkül ábrázolja, de értelmezhetem úgy is, hogy itt is megjelenik a Kis Jézus. Az elnevezés ugyanis Izajás könyvéhez kapcsolódik és a születendő Megváltóra utal. „Ezért ád jelt néktek az Úr maga: Imé a szűz fogan méhében, és szül fiat, s nevezi azt Immánuelnek”¹⁶ (Iz 7,14). Ez az ikonográfiai típus az Istenszülőt széttárt karokkal imádkozva ábrázolja, testében, rendszerint körbe foglalva a még meg nem született Jézus látható. Legkorábbi ábrázolása a római Szent Ágnes-katakomba egyik falképén található (4-5. század). Orosz földön az Istenszülő „a Jel” ikon tisztelete az 1170-es évben kezdődött, amikor is az ikon megvédte Novgorod városát a szuzdaliak seregétől.¹⁷

A magyar nyelvű szakirodalom e téren is egy igen korai, 17. század végi részletes ismertetéssel büszkélkedhet. Ugyanis ez az ikonográfiai típus is fölkeltette Esterházy Pál herceg érdeklődését. 1690-es kiadású könyvében a 112-es számú képen a következő feliratot találhatjuk: „Cereai Csudal Boldog Aszony Képe Cereaban.” Mellette, a 209. oldalon látható a képhez kapcsolódó szöveg, melynek most csak egy részét idézzük: „CEREAИ CSUDÁLATOS BOLDOG ASZSZONY KÉPE, CEREÁBAN. Ezen Cereai Csudálatos Boldog Aszszony Képe ez előtt hat száz Esztendőkkel-is igen tiszteltetett a’ Muszkáktul, kik Novogrod nevű Városban tartyák-vala a’ Képet böcsületben, a’ holott három száz Esztendőknek előtte viván a’ Tatárok Novgorodot. Ezen Szent Kép elejben menván a’ ben lévő Körösztýének, mihelyen ki-mutatak: az Ellenség hanyatt homlok futott a’ Város alol, nem külömben mint ha va-

¹⁶ Idézet a Károli-fordítás szerint.

¹⁷ WEIS, A., *Die Madonna Platyttera* (Königstein 1985); RUSZA Gy., *Esterházy Pál egy novgorodi*

laki üzte-volna őket, s' egymást tipratván sokat ölének meg magok közül...”¹⁸

12. kép. ISTENSZÜLŐ „A JEL”
18. sz. Rézötvözet, zománc (3,1 x 3,6 cm)

13. kép. ISTENSZÜLŐ „A JEL”
A NÉGY EVANGÉLISTA JELKÉPEIVEL
19. sz. Rézötvözet, zománc (6,3 x 5,4 cm)

A Fémikon Múzeumban több korai ábrázolást is találunk. Ilyen például egy diptichon jobb szárnya, mely a 18. században – valószínűleg annak is a legelőjén – készült (ltsz. PY 1489) (12. kép).

A későbbi ikonok közül kiemelkedik az az Istenszülő „a Jel” fémikon, amelyen a négy evangélista szimbólumait is láthatjuk (ltsz. PY 1322 (13. kép). Az ikont gondosan megválasztott, többszínű – fehér, kék, sötétkék, sárga, zöld – zománcal díszítették.

Az Istenszülő „a Jel” ikon ábrázolását számos réz tetraptichon-útioltárka negyedik tábláján, jobb oldalt lenn is megtaláljuk (pl. ltsz. PY 1317) (3. kép).

Viszonylag későn alakult ki az Az Istenszülő „Minden fájdalmasok öröme” ikonja (oroszul Богоматерь Всех скорбящих радость, Богородица Всех скорбящих радость, икона „Всех скорбящих радость” Божией Матери). Ez az ikonográfiai típus több változatban ismert. Közös vonásuk az, hogy középen egészalakban, állva ábrázolják az Istenszülőt, jobbjánál szegényeket, baljánál betegeket látunk, akiket az Istenszülő megsegít. Két fő típust különíthetünk el: a moszkvait és a szentpétervárit. A moszkvai variáns az Istenszülőt mint az ég királynőjét királyi jelvényekkel, koronával és jogarral ábrázolják, míg a szentpétervári variáns az Istenszülő korona és jogar nélkül jelenik meg.

ikonról, in *Művészettörténeti Értesítő* LII (2003) 3-4/299–302.

¹⁸ ESTERHÁZY P., *Az egész világon levő csudálatos boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett*

12. kép. ISTENSZÜLŐ
„MINDEN FÁJDALMASOK ÖRÖME”
Ószertartású alkotás, 19. sz.
Rézötvözet, zománctmaradványok
(11,9 x 8 cm)

13. kép. ISTENSZÜLŐ
„MINDEN FÁJDALMASOK ÖRÖME”
19. sz. második fele
Zománctfestés, rézötvözet
(láncszemmel: 4,7 x 3 cm,
láncszem nélkül: 4,2 x 3 cm)

Az Istenszülő „Minden fájdalmasok öröme” ősi ikon első gyógyítási csodáját az 1688-as évhez kötik, amikor az ikon Moszkvában, az Ordinka városrészben álló Krisztus Színeváltozása-templomban volt.¹⁹

Az ószertartásúak régies formájú feliratot használtak: „Всем скорбящим радость”.

A fémikonokon az Istenszülőt rendszerint jogarral ábrázolják, korona nélkül. Ezt láthatjuk a múzeum egy ószertartású körben készült ikonján is (ltsz. PY 1617) (14. kép).

Igen ritkán ezen az ikonográfiai típuson az Istenszülő a Gyermeke Jézussal is megjelenik. Jó példa erre a múzeumnak nem egészen a fémikonok köréhez tartozó és a moszkvai variáns jegyeit követő igen egyszerű, ám megkapó kis műreke (ltsz. PY 1483) (15. kép). Hátlapján felirat: „Об. пр: бо скорбящих р[ад]ос”. A rövidítéseket feloldva mai orosz nyelvű formája: Образ Пресвятой Богородицы Скорбящих Радость, vagyis „Minden fájdalmasok öröme” Legszentebb Istenszülő képe.

eredeti (Nagyszombat 1690) 290.

¹⁹ Боголепов, И., *Пресвятая Матерь Божия, как радость для всех скорбящих и сказание об ее иконе с сим наименованием, с четырьмя словами в день праздника этой иконы 24 октября: в память 200 летия первого чудесного откровения благодати Божией от иконы «Всех скорбящих Радости», находящейся в Москве, на Ордынке* (типо-литография И. И. Любимова; Москва 1888).

16. kép. TRIPTICHON. DEÉSZISZ
19. sz. Rézötvözet, zománc (16,3 × 44 cm)

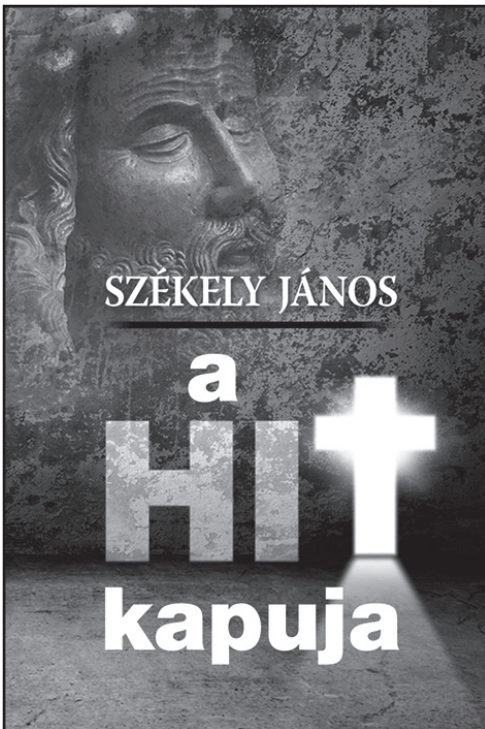
A deészisz (görögül δέησις, oroszul деисус, деисис) kompozícióban Szűz Máriát mindig a Kis Jézus nélkül ábrázolják, hiszen itt a felnőtt Krisztushoz imádkozik az emberiségért. A deészisz szó ugyanis közbenjáró imát, könyörgést jelent. Pontosabban olyan ábrázolásról van szó, amelyen a középen lévő Krisztus közbenjárásáért imádkoznak. Leggyakrabban az Istenszülőt és Keresztelő Szent Jánost láthatjuk itt.²⁰

A Gellért-hegyi Pálos Sziklakolostor Fémikon Múzeumában különösen sok és igen sokféle deészisz ikont láthatunk. Van, amikor egy ötvénytáblán jelenik meg a háromalakos kompozíció, de gyakori az is, amikor három összekapcsolt táblán külön-külön láthatjuk az imádkozó Istenszülőt, Krisztust és az imádkozó Keresztelő Szent Jánost (pl. ltsz. PY 1301) (16. kép).

²⁰ BOGYAY, Th. von, *Deesis und Eschatologie*, in *Polychordia (Festschrift F. Dölger)* (Amsterdam 1967) 59–72; WALTER, Ch., *Two notes on the Deesis*, in *Revue des études byzantines* XXIV (1968); ЛАЗАРЕВ, В. Н., *Два новых памятника русской станковой живописи XII-XIII веков (К истории иконостаса)*, in ЛАЗАРЕВ, В. Н., *Русская средневековая живопись (Статьи и исследования)* (Москва 1970) 128–149; CUTLER, A., *Under the Sign of the Déisis: on the Question of Representativeness in Medieval Art and Literature*, in *Dumbarton Oaks Papers* 41 (1987) 145–154.

Székely János
A HIT KAPUJA

Amint címe is érzékelteti, utat nyit a hit felé, megalapozza a hívő érdeklődést és a döntést a katolikus hit elfogadása mellett. Székely püspök úr sok szépirodalmi idézettel, filozófiai és szaktudományi hivatkozással szemlélteti és támasztja alá a hívő meggyőződést, válaszol korunk támadásaira és vádjaira, amelyek a hitet és az Egyházat érik. A kötet új szint képvisel a hitünket bemutató és erősítő hazai irodalomban. Haszonnal forgathatják hívők és nemhívők, fiatalok és idősebbek egyaránt.

*184 oldal,
puhafedeles,
Ára: 1500 Ft*

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda • 1364 Budapest, Pf. 277.

TELEFON: 318-6957 • FAX: 317-0974

www.szitkonyvek.hu